

Data wpływu/Received: 10.06.2019
Data przyjęcia do druku/Accepted for printing: 12.12.2019
Data publikacji/Published: 29.12.2019
Licencja/License: CC BY-SA 4.0

MAŁGORZATA MARMOLA¹, **ANNA WAŃCZYK-WELC²**

Relacje z matką i ojcem a poczucie sensu życia u adolescentów pochodzących z rodzin rozbitych

Relations with Mother and Father and a Sense of Meaning of Life in Adolescents from Broken Families

¹ ORCID: 0000-0003-2915-8891, doktor, Uniwersytet Rzeszowski, Kolegium Nauk Społecznych, Instytut Pedagogiki, Zakład Psychologii, Polska

² ORCID: 0000-0002-4743-1049, doktor, Uniwersytet Rzeszowski, Kolegium Nauk Społecznych, Instytut Pedagogiki, Zakład Psychologii, Polska

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest zależność pomiędzy relacjami z matką i ojcem a poczuciem sensu życia u adolescentów pochodzących z rodzin rozbitych. Przeprowadzone badania w grupie 146 adolescentów z rodzin rozbitych za pomocą Kwestionariusz Relacji Rodzinnych Plopy i Połomskiego oraz Kwestionariusza Postaw Życiowych Klamuta dowiodły istnienia dość silnej zależności pomiędzy relacjami z matką a poczuciem sensu życia u dorastających dzieci. Relacje z ojcem nie wykazały tak silnych zależności.

Słowa kluczowe: rodzina, relacje w rodzinie, poczucie sensu życia, rodzina rozbita

Abstract

The subject of the article is the relationship between relations with mother and father and the sense of meaning of life in adolescents from broken families. The study was conducted in group of 146 adolescents from broken families, using the Plopa and Połomski Family Relations Questionnaire and the Klamut Life Postures Questionnaire, proved the existence of a fairly strong relationship between relations with mother and the sense of meaning of life in adolescent children. Relationships with their fathers have not shown such strong dependencies.

Keywords: family, relations in family, the sense of meaning of life, broken family

System rodzinny

Rodzina jest złożonym systemem, który odgrywa rolę w rozwoju człowieka. Ten rodzinny system składa się z wzajemnie od siebie zależnych osób, które

łączy wspólna historia i więź emocjonalna oraz wzajemne interakcje (Drożdżowicz, 1999; Braun-Gałkowska, 1991). System ten składa się z różnych podsystemów, które mają odrębne cele i zadania do wykonania. Wśród nich podstawowe miejsca zajmują małżonkowie, rodzice i dzieci (de Barbaro, 1999). Osoby te nie tylko wzajemnie na siebie oddziałują, ale także łączą je różnorakie relacje. Wyjątkową siłą w tym systemie są wzajemne więzy, a także cel, jakim jest wspólne życie (Braun-Gałkowska, 1990).

Podstawą rodziny jest małżeństwo, które z założenia jest związkiem trwałym, a jakość więzów między mężem i żoną ma znaczenie dla całego systemu (Braun-Gałkowska, 1990). System rodzinny formuje więc poczucie własnej wartości oraz uruchamia sposoby komunikowania się jego uczestników. Poszczególni członkowie systemu i podsystemy wzajemnie od siebie zależą i na siebie wpływają (Satir, 2000).

Plopa i Połomski (2010) wskazują, że jakość relacji rodzinnych wiąże się z czterema wymiarami:

1. Komunikacja – ma charakter interakcyjny, co znaczy, że każde zachowanie jednej osoby w rodzinie jest komunikatem dla innych, a sam jego autor jest równocześnie nadawcą i odbiorcą komunikatu od innych osób tworzących system rodzinny. Relacyjność wynika ze wspólnego zamieszkiwania i codziennego współżycia oraz z istnienia więzi emocjonalnych między członkami rodziny, co ułatwia odczytywanie komunikatów niewerbalnych (Harwas-Napierała, 2014).

2. Spójność rodziny wiąże się z okazywaniem sobie życzliwości, troski czy wsparcia, co wpływa na jakość i poziom więzi emocjonalnych między członkami rodziny. Oznacza też współpracę poszczególnych jej członków na rzecz rodziny. Ten wymiar dotyczy również podtrzymywania dobrego samopoczucia wszystkich osób w rodzinie (Rostowska, 2001).

3. Autonomia – kontrola określa kompetencje rodziny dotyczące kontroli zachowania członków rodziny. Strategie kontrolujące zachowanie w rodzinie można podzielić na elastyczne i sztywne (Plopa, 2005). Strategie elastyczne zapewniają poszczególnym członkom rodziny dużą swobodę w zakresie kreowania własnej tożsamości, autonomicznego decydowania o zachowaniach, stawiają na indywidualizm, otwartość, prawo do prywatności czy szacunek dla odmienności. W systemach rodzinnych, w których stosowane są sztywne strategie kontroli, dostrzega się niską tolerancję dla odmienności, ograniczenie autonomii (Plopa, Połomski, 2010).

4. Tożsamość – odnosi się do kreowania przez system rodzinny zgodnego obrazu rodziny (Plopa, 2005). Oznacza to budowanie tożsamości zarówno każdego jej członka, jak i rodziny jako całości. Utrzymaniu tożsamości będą służyły rodzinne tematy, socjalizacja oraz zgodny sposób odnoszenia się do problemów.

Relacje rodziców z dziećmi w wieku dorastania

Relacje rozumiane jako suma interakcji, działań, komunikacji werbalnej i niewerbalnej lub jako to, co dzieje się między jednostkami społecznymi w czasie, charakteryzują się względną stałością i implikują serię interakcji (Tyszkowa, 1996). Relacje w rodzinie należą do intensywnych interakcji osobowych, co wynika z dużej częstotliwości kontaktów z innymi, wspólnego zamieszkiwania oraz więzi emocjonalnych (Harwas-Napierała, 2006). Relacje rodziców z dziećmi, a szczególnie wychowanie, są funkcją rodziny jako dynamicznej całości (Gosztyła, 2010, s. 55).

W dzieciństwie w relacjach rodziców z dziećmi przeważa odpowiedzialność rodziców, relacje te są więc niesymetryczne (zależnościowe). Najbardziej znacząca przemiana w tych relacjach zachodzi w okresie dorastania. Dochodzi wtedy do przekształcenia się niesymetrycznej relacji na bardziej partnerską – dziecko staje się na tyle dojrzałe, że może podejmować dyskusję z rodzicami, dochodzić swoich racji, nie zgadzać się z nimi. Przekształcanie się relacji między rodzicami a ich dziećmi jest niezwykle trudnym przeżyciem dla wszystkich uczestników tego działania, ale to rodzice muszą dołożyć wysiłku, by ich dorastające dzieci miały możliwość osiągnięcia wspomnianej symetrycznej relacji. Zmienia się nie tylko intensywność wzajemnych kontaktów, ale i ich treść, stopień wzajemnego dzielenia się doświadczeniami, postrzeganie prywatności i odpowiedzialności (Płopa, Połomski, 2010). Rola rodziców zaczyna się zmniejszać, co wynika z dążenia nastolatków do swobody i niezależności, ale też wiąże się z osłabieniem więzi, spadkiem autorytetu rodziców oraz częstymi konfliktami (Obuchowska, 2007, s. 176–178).

Rodzina rozbita

Współczesne zmiany w strukturze i funkcjonowaniu rodziny mogą się wiązać z niedostatecznym wypełnianiem podstawowych funkcji rodziny. Dotyczą one m.in. samotnego macierzyństwa lub ojcostwa. Rodzinę można określić jako niepełną, gdy jeden z rodziców zamieszkuje wspólnie z dziećmi i sprawuje nad nimi opiekę. Przyczyny powstawania takich rodzin są różne: począwszy od świadomych decyzji o samotnym macierzyństwie, poprzez śmierć współmałżonka, aż po rozwód, separację lub nieformalne rozejście się małżonków czy też migracje (Brągiel, 1990). Rodzinę rozbitą zalicza się do rodzin niepełnych, podkreślając, że jest to rodzina, która nie odniosła sukcesu w wymiarze trwałości i pozbawiona jest obecności jednego z rodziców na skutek separacji lub rozwodu (Szewczuk, 2010). Rozwód poprzedza zwykle kryzys relacji małżeńskich, nierozstrzygnięte sytuacje konfliktowe, złość, żal i gniew.

Rozstanie z jednym z rodziców nie jest obojętne dla dziecka i jego rozwoju, musi ono bowiem poradzić sobie ze stratą stabilnej rodziny, która dawała poczucie bezpieczeństwa, i z nieobecnością jednego z rodziców w codziennym życiu

(Plopa, 2006). Niestety często jest ono świadkiem patologicznej komunikacji rodziców przed i w trakcie rozwodu, może być ono również wykorzystywane przez jednego z rodziców jako broń przeciwko drugiemu rodzicowi. Adaptacja do nowego życia przychodzi po pewnym czasie, lecz stres związany z rozwodem rodziców może mieć dalekosiężne konsekwencje dotyczące m.in. samooceny czy umiejętności nawiązywania relacji z innymi. W takiej rodzinie występują deficyty wychowawcze wskutek braku obecności i kontaktu z drugim rodzicem (Olearczyk, 2008, s. 25–26).

Poczucie sensu życia

Sens życia opisywany z perspektywy egzystencjalnej rozumiany jest jako aktywność życiowa zmierzająca do doświadczenia sensu (Frankl, 1984; Popielski, 1993). W psychologii poczucie sensu życia ujmowane jest w dwóch kategoriach: dynamicznej – jest to potrzeba sensu życia, która powoduje podejmowanie aktywności nastawionych na jego doświadczenie, oraz statycznej – tu poczucie sensu życia jest przekonaniem o wysokiej jakości swego życia odczuwanym jako satysfakcja, która jest wynikiem całościowej pozytywnej oceny własnego postępowania i postaw (Prężyna, 1996).

Różne sposoby definiowania sensu życia sprowadzić można do kilku grup definicji. Wyróżnić można: 1. Definicje egzystencjalne – ich najważniejszą cechą jest rozróżnienie życiowych orientacji „mieć” i „być”, dążenie do odpowiedzi na pytanie „jakim być?”. Można tu przeciwstawić sobie dwa rodzaje motywacji życiowych: pragnienie istnienia pojmowanego jako cel autoteliczny oraz pragnienie posiadania będące wyznacznikiem ludzkiej egzystencji (Suchodolski, 1990). 2. Definicje, które wiążą się z wypełnianiem zadań rozwojowych i życiowych. Zadania rozwojowe są umiejętnościami wypełniania społecznych oczekiwań skierowanych do jednostki, które wiążą się z pełnionymi przez nią rolami społecznymi, zaś zadania życiowe wypełnia się m.in. w obszarach egzystencjalnych, jak miłość, dom rodzinny, praca (Bańka, 1995). 3. Definicje ujmujące satysfakcję w kategoriach potrzeb, utożsamiające ją z poziomem zaspokojenia potrzeb danej jednostki (Kaleta, 1988; Obuchowski, 2000). Ocena sensu życia jest odczuciem subiektywnym – każdy człowiek sam dokonuje ewaluacji swojego życia.

Rozwód lub odejście jednego z rodziców może mieć związek z ich spostrzeganiem siebie i oceną jakości swojego życia. Młody człowiek przeżywa konflikt lojalnościowy – jeśli rodzice rozwiodą się, a on nie rozumie powodów takiego postępowania, musi dokonać wyboru, po czyjej stronie się opowie. Konflikty między rodzicami powodują, że dziecko traci poczucie bezpieczeństwa oraz zaniża swoją wartość. Odejście jednego z rodziców znajduje się poza sferą wpływów dziecka, pojawia się bezsilność (Stojanowska, 1997). Innym trudnym doświadczeniem jest wzrastanie w rodzinie, gdzie dziecko ma do czynienia tylko z jednym wzorcem osobowym. Doświadcza frustracji spowodowanej porówny-

waniem się do swoich rówieśników. Rozbicie rodziny rzutuje negatywnie na odczuwanie sensu życia przez młodzież, ponieważ jest stresującym przeżyciem, które uświadamia dziecku, że jest bezsilne, nie ma wpływu na własne życie, traci więc poczucie własnej wartości (Brażel, 1990).

Material i metoda

Przedmiotem badań prezentowanych w niniejszym artykule jest zależność pomiędzy relacjami z matką i ojcem a poczuciem sensu życia u adolescentów wychowujących się w rodzinach rozbitych. Zmierzaly one do odpowiedzi na następujące pytania: Jaki jest poziom komunikacji, spójności oraz autonomii i kontroli w relacjach adolescentów z rodzin rozbitych z matką i ojcem? Jakie poczucie sensu życia prezentują badane osoby? Czy istnieje zależność pomiędzy relacjami z matką i ojcem a poczuciem sensu życia u badanych adolescentów z rodzin rozbitych?

Do badania relacji adolescentów z matką i ojcem zastosowano Kwestionariusz Relacji Rodzinnych (KRR) Plopy i Połomskiego (2010). Wykorzystane zostały tu kwestionariusze KRR-3 *Moja Matka* i KRR-4 *Mój Ojciec*. Do badania poczucia sensu życia zastosowano Kwestionariusz Postaw Życiowych (KPŻ) opracowany przez Klamuta. Przebadano 146 osób, w tym 78 dziewcząt i 68 chłopców w wieku 18–19 lat, licealistów z województwa podkarpackiego, którzy pochodzili z rodzin rozbitych. 93 osoby badane pochodziły z miasta, 53 – ze wsi. Badania mają charakter opisowy, więc nie uwzględniono w nich grupy porównawczej.

Wyniki badań własnych

Kwestionariusze *Moja matka* i *Mój ojciec* pozwoliły na ocenę relacji badanych adolescentów z matką i ojcem w trzech wymiarach: komunikacji, spójności oraz autonomii–kontroli. W tabeli 1 przedstawiono średnie wyniki i odchylenia standardowe w tych trzech skalach.

Tabela 1. Średnie wyniki w zakresie relacji z matką i ojcem w badanej grupie adolescentów pochodzących z rodzin rozbitych

Skale KRR	Relacje z matką			Relacje z ojcem		
	M	SD	sten	M	SD	sten
Komunikacja	31,2	4,6	6/7	27,7	7,1	5/6
Spójność	31,3	4,8	6/7	27,6	7,4	6
Autonomia–kontrola	24,8	6,9	5/6	20,8	5,3	3/4

M – średnia arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe.

Źródło: opracowanie własne.

Powyższe wyniki wskazują na przeciętne relacje badanych adolescentów z matkami i ojcami. Większość z nich mieści się w przedziale 5.–6. stena. Relacje badanych z matkami są nieco lepsze niż z ojcami. Komunikacja z matką

znajduje się na granicy wyników przeciętnych i wysokich, więc opiera się w dużej mierze na otwartości i elastyczności. Można założyć, że matki tworzą atmosferę zachęcającą do dzielenia się przeżyciami smutnymi i radosnymi oraz do mówienia prawdy bez lęku o odrzucenie. Podobnie wymiar spójności wskazuje na dość wysoki poziom więzi emocjonalnej, zaufanie i okazywanie wsparcia. Badani adolescencji doświadczają przeciętnej, raczej pozytywnej autonomii w relacjach z matką, nie doświadczają nadmiernej kontroli. Z kolei komunikacja z ojcem i spójność w relacji z nim znajdują się na poziomie przeciętnym, zaś wynik w wymiarze autonomii–kontroli jest obniżony i oznacza nadmierną kontrolę ze strony ojca w percepcji dorastających dzieci, które mogą czuć pewne ograniczenia ich prywatności ze strony ojca lub dostrzegać sztywność jego wymagań nieliczących się z potrzebami adolescentów.

Do badania poczucia sensu życia służył Kwestionariusz Postaw Życiowych opracowany przez Klamuta (2010), który pozwala na obliczenie wyników w następujących skalach: *Cel* – określa posiadanie celów życiowych i nastawienie na przyszłość, *Spójność wewnętrzna* – logicznie zintegrowane i spójne rozumienie siebie i innych, *Kontrola życia* – poziom spostrzegania wolności w podejmowaniu decyzji, *Akceptacja śmierci* – brak lęku wobec śmierci i jej akceptacja jako naturalnego zjawiska, *Pustka egzystencjalna* – poziom niedostatku sensu życia, *Poszukiwanie celów* – pragnienie wyjścia z rutyny życia i poszukiwania nowych doświadczeń, *Osobowy sens* – miara poczucia sensu w życiu, nastawienie na realizację celów i spójny obraz siebie, *Równowaga postaw życiowych* – ogólna miara postaw wobec życia, obejmuje zarówno poziom doświadczanego sensu, jak i poziom motywacji do jego odkrywania. W tabeli 2 pokazano średnie wyniki i odchylenia standardowe w zakresie tych skal.

Tabela 2. Średnie wyniki w zakresie poczucia sensu życia w badanej grupie adolescentów pochodzących z rodzin rozbitych

Skale KPŻ	Relacje z matką		
	M	SD	sten
Cel	38,9	9,5	6
Spójność wewnętrzna	38,1	8,4	6
Kontrola życia	39,7	6,7	4
Akceptacja śmierci	37,1	5,9	6
Pustka egzystencjalna	35,5	8,7	7
Poszukiwanie celów	39,1	6,7	5
Osobowy sens	77,0	6,4	6
Równowaga postaw życiowych	79,2	6,7	6

M – średnia arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe.

Źródło: opracowanie własne.

Dane zamieszczone w tabeli 2 wskazują na przeciętny poziom poczucia sensu życia u badanych adolescentów – większość wyników znajduje się na poziomie 5. lub 6. stena. Najniższy wynik na poziomie 4. stena uzyskali badani

w skali *Kontrola życia*. Oznacza on nieco obniżone spostrzeganie własnej wolności w podejmowaniu życiowych decyzji i kontroli nad życiowymi zdarzeniami, a co za tym idzie – ograniczone poczucie odpowiedzialności. Najwyższy wynik badania uzyskali w skali *Pustka egzystencjalna* (7. sten) – wskazuje on na pewne ryzyko braku ukierunkowania w życiu, apatii, nudy lub odczuwania obojętności.

W celu ustalenia zależności pomiędzy relacjami z matką i ojcem a poczuciem sensu życia u badanej młodzieży obliczono współczynnik korelacji r-Pearsona.

Tabela 3. Współczynniki korelacji r-Pearsona pomiędzy skalami KRR i skalami KPŻ

Skale KPŻ	Relacje z matką			Relacje z ojcem		
	komunikacja	spójność	autonomia-kontrola	komunikacja	spójność	autonomia-kontrola
Cel	0,39**	0,4**	0,07	0,09	0,15	0,07
Spójność wewnętrzna	0,53***	0,43**	0,22	0,18	0,29*	0,27*
Kontrola życia	0,45***	0,51***	0,23	0,21	0,28*	0,28*
Akceptacja śmierci	0,44***	0,41**	0,12	0,17	0,15	0,12
Pustka egzystencjalna	-0,04	-0,09	-0,08	-0,17	-0,20	0,09
Poszukiwanie celów	0,28*	0,24	0,17	0,09	0,18	0,18
Osobowy sens	0,47***	0,43**	0,14	0,14	0,20	0,14
Równowaga postaw życiowych	0,43**	0,47***	0,11	0,22	-0,12	0,13

M – średnia arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Źródło: opracowanie własne.

Uzyskane wyniki wskazują, że poczucie sensu życia wiąże się w istotny sposób z relacjami z matką, a zwłaszcza z poziomem komunikacji z matką oraz z poziomem spójności w tej relacji. Jedyne wymiar pustki egzystencjalnej nie wykazuje takiego związku. Najsilniejsze korelacje – na poziomie ufności $p < 0,001$ – wystąpiły pomiędzy komunikacją adolescenta z matką a spójnością wewnętrzną, kontrolą życia, akceptacją śmierci i poczuciem osobowego sensu, a także pomiędzy spójnością w relacji z matką a kontrolą życia. Wymiar autonomii–kontroli ze strony matki nie wykazuje związku ze skalami poczucia sensu życia.

W przypadku relacji z ojcem uzyskano znacznie mniej istotnych statystycznie korelacji z poczuciem sensu życia. Słabe związki wystąpiły pomiędzy spójnością i autonomią w relacji z ojcem a spójnością wewnętrzną i kontrolą swojego życia.

Podsumowanie

Wyniki badań wskazują, że występują istotne zależności pomiędzy komunikowaniem się z matką i spójnością w relacji z matką a poczuciem sensu życia u adolescentów z rodzin rozbitych. Relacje z matką wiążą się z poczuciem we-

wewnętrznej spójności i osobowego sensu, a także z kontrolą życia, czyli wolnością i odpowiedzialnością w podejmowaniu decyzji i dokonywaniu wyborów. Wykazują ponadto związki z umiejętnością wyznaczania sobie życiowych celów i akceptacją śmierci jako naturalnego zjawiska. Ralacje tych młodych ludzi z ojcem nie wykazują tak znaczących zależności z poczuciem sensu życia. Być może wynika to z faktu, że częściej matki sprawują opiekę nad dziećmi po rozwodzie i kontakt z nimi jest bardziej znaczący.

Literatura

- Bańka, A. (1995). *Pomiar i poczucie jakości życia u aktywnych zawodowo oraz bezrobotnych*. Poznań: Wyd. UAM i WSP.
- Braun-Gałkowska, M. (1991). *Metody badania systemu rodzinnego*. Lublin: Katedra Psychologii Wychowawczej KUL.
- Braun-Gałkowska M. (1990). *Psychologia domowa*. Olsztyn: Warmińskie Wyd. Diecezjalne.
- Brańdział, J. (1990). *Wychowanie w rodzinie niepełnej*. Opole: Wyd. WSP w Opolu.
- Drożdżowicz, L. (1999). Ogólna teoria systemów. W: B. de Barbaro (red.). *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny* (s. 9–17). Kraków: Wyd. UJ.
- Frankl, V.E. (1984). *Homo patiens*. Warszawa: PAX.
- Goszyła, T. (2010). *Rodzinne uwarunkowania dojrzałej religijności młodzieży*. Lublin: Wyd. KUL.
- Harwas-Napierała, B. (2006). *Komunikacja interpersonalna w rodzinie*. Poznań: Wyd. UAM.
- Kaleta A. (1988). *Jakość życia młodzieży wiejskiej*. Toruń: Wyd. UMK.
- Klamut, R. (2010). *Kwestionariusz Postaw Życiowych KPŻ*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Obuchowska I., (2007). *Adolescencja*. W: B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka* (s. 163–178). Warszawa: Wyd. Naukowe PWN.
- Obuchowski, K. (2000). *Galaktyka potrzeb – psychologia dążeń ludzkich*. Poznań: Zysk.
- Olearczyk, T.E. (2008). *Sieroctwo i osamotnienie: pedagogiczne problemy kryzysu współczesnej rodziny*. Kraków: Ignatianum.
- Płopa, M. (2004). *Psychologia rodziny. Teoria i badania*, Elbląg, Wyd. EUH-E.
- Płopa, M. (2006). *Więzi w małżeństwie i rodzinie*. Kraków: Impuls.
- Płopa, M., Połomski, P. (2010). *Kwestionariusz Relacji Rodzinnych. Wersje dla młodzieży. Podręcznik*. Warszawa: VIZJA PRESS & IT.
- Popielski, K. (1993). *Noetyczny wymiar osobowości. Psychologiczna analiza poczucia sensu życia*. Lublin: Wyd. KUL.
- Prężyna, W. (1996). *Rodzina naturalnym środowiskiem kształtowania się osobowości społecznej*. Lublin: Wyd. KUL.
- Rostowska, T. (2001). *Konflikt międzypokoleniowy w rodzinie*. Łódź: Wyd. UŁ.
- Satir, V. (2000). *Rodzina. Tu powstaje człowiek*. Gdańsk: GWP.
- Stojanowska, W. (1997). *Ochrona dziecka przed negatywnymi skutkami konfliktu między jego rodzicami*. Warszawa: WSPS.
- Suchodolski, B. (1990). *Wychowanie mimo wszystko*. Warszawa: WSiP.
- Swczuk, K. (2010). *Struktura rodziny a proces wychowania dzieci i młodzieży w rodzinie*. W: A. Błasiak, E. Dybowska (red.), *Wybrane zagadnienia pedagogiki rodziny* (s. 143–164). Kraków: WAM.
- Tyszkowa, M. (1996). *Psychologia rozwoju człowieka. Zagadnienia ogólne*. Warszawa Wyd. Naukowe PWN.